

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.413

Весна Н. О.,

здобувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ЗМІНИ АБО РОЗІРВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

SUBJECTS OF LEGAL RELATIONSHIP TO CHANGE OR TERMINATION OF A CIVIL CONTRACT

Стаття присвячена визначенню кола суб'єктів правовідносин щодо зміни або розірвання договору. Встановлено, що склад суб'єктів залежно від виду договору може бути різним: простим і складним. Складний включає осіб, тождесних сторони договору, – уповноважених і спеціальних суб'єктів. Запропоновано в цивільному законодавстві у регулюванні механізму зміни та розірвання договірних відносин замінити слово «сторони» на «заінтересовані особи».

Ключові слова: суб'єкт правовідносин, склад суб'єктів правовідносин, сторони договору, представники, треті особи, заінтересовані особи.

Стаття посвящена определению круга субъектов правоотношений по изменению или расторжению договора. Установлено, что состав субъектов в зависимости от вида договора может быть разным: простым и сложным. Сложный включает лиц, тождественных стороне договора, – уполномоченного и специальных субъектов. Предложено в гражданском законодательстве при регулировании механизма изменения и расторжения договорного отношения заменить слово «стороны» на «заинтересованные лица».

Ключевые слова: субъект правоотношений, состав субъектов правоотношений, стороны договора, представители, третьи лица, заинтересованные лица.

The article is devoted to the definition of the circle of subjects of legal relationship in changing or breaking the contract. It is established that the composition of subjects depending on the type of contract may be different: simple and complex. A complex warehouse includes persons who are identical to the contract party, authorized and special subjects. Proposed in the civil law when regulating the mechanism of change and termination of the contractual relationship, replace the word “parties” with “interested parties”.

Key words: subject of legal relations, composition of subjects of legal relations, parties of the contract, representatives, third persons, interested persons.

Невід'ємним елементом структури будь-яких правовідносин є їх суб'єкт. Саме навколо нього формуються правові зв'язки та відносини. Однак діючий Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [11], визначаючи механізм зміни чи розірвання договору, робить акцент на його сторонах, залишаючи поза увагою інших учасників цього процесу. Враховуючи таку ситуацію, метою дослідження є визначення кола осіб, які можуть виступати суб'єктами правовідносин щодо зміни та розірвання.

Окремі аспекти цієї проблематики висвітлено у напрацюваннях таких авторів: О.В. Дзера, А.С. Довгерт, С.О. Бородовський, Ю.О. Заїка, С.Я. Вавженчук, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Р.А. Майданик, В.В. Луць, Н.С. Кузнецова та ін. Однак комплексного дослідження кола суб'єктів правовідносин щодо зміни або розірвання договору досі не проводилося.

Правовідносини щодо зміни та розірвання цивільно-правового договору існують виключно в межах діючого договору та включають, як мінімум, два суб'єкти – сторони договору. Однак в ряді випадків, окрім сторін договору, в таких правовідносинах беруть участь інші суб'єкти, зокрема представники, органи опіки та піклування, треті особи тощо. Тобто,

залежно від виду договірної зобов'язання, кількісний склад суб'єктів щодо зміни та розірвання договору буде різним, тож можна виділити два склади суб'єктів правовідносин: простий, у якому беруть участь виключно сторони договору, та складний, у якому, крім сторін договору, є інші особи.

Простий склад. За загальним правилом, суб'єктами таких правовідносин визначаються сторони договору. Твердження знаходить своє відображення у ст. 651 ЦК України, де визначено, що зміна та розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якими, відповідно до загальних норм цивільного законодавства, можуть бути фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Сторонами договору виступають особи, які, володіючи повним обсягом правосуб'єктності, беруть на себе певні права й обов'язки, що визначаються ними. Статус цих осіб чітко вказується у договорі із зазначенням ідентифікуючих ознак суб'єкта. Сторони у договорі на власний розсуд та за своєю волею реалізують свої права й обов'язки шляхом їх закріплення в окремих умовах договору. Для цього складу характерним є те, що сторони договору самостійно,

за взаємною згодою та без залучення інших осіб можуть змінити або розірвати договірне зобов'язання.

Складний склад. Для цієї категорії характерним є участь інших осіб, відмінних від сторін договору, у правовідносинах. Таких суб'єктів можна розділити на кілька груп: суб'єкти, тотожні стороні договору; уповноважені суб'єкти та спеціальні суб'єкти.

До першої групи слід віднести осіб, які володіють певними правомочностями щодо предмета договору, однак не виступають його стороною. Яскравим прикладом є договори, предметом яких виступає спільне майно.

За загальним правилом, здійснення права спільної власності проводиться за згодою усіх співвласників майна. Для цього Цивільний та Сімейний кодекси України оперують поняттям «згода», що означає позитивну відповідь, дозвіл на що-небудь [2]. Ч. 2 ст. 369 ЦК України встановлює додаткові вимоги до отримання згоди, а саме вказує, що на вчинення правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, згода має бути висловлена письмово та нотаріально посвідчена. Сімейний кодекс України (ч. 3 ст. 65) [10] встановлює таку вимогу виключно для укладення договорів.

Аналогічні вимоги містяться в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що затверджений наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22 лютого 2012 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22 лютого 2012 р. за № 282/20595 [7]. У цьому нормативному акті міститься вказівка, що у разі посвідчення правочинів щодо розпорядження спільним майном подружжя, якщо документ, що посвідчує право власності, оформлений на ім'я одного з подружжя, нотаріус вимагає письмову згоду іншого з подружжя. У цьому прикладі міститься пряма вказівка на порядок укладення договорів у разі оформлення документа, що посвідчує право власності, на одну особу.

Вважаємо, що факт існування документів, оформлених на одну особу, які посвідчують право спільної сумісної власності на майно, створюють багато проблемних моментів.

Як вказано вище, законодавець вимагає згоди співвласників у розпорядженні спільним майном, проте зовсім обходить увагою інші етапи динаміки відносин. Зокрема, не визначено ролі співвласника у разі зміни або розірвання договірних відносин, предметом яких є спільне майно. Під час укладення договору оренди зазначеного майна (здійснення розпорядження майном), згідно з вимогами законодавчих актів, співвласник надає згоду на укладення зазначеного правочину, і в цей же час він припиняє свої правомочності стосовно подальшої долі свого майна.

Ст. 651–653 ЦК України визначають, що зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін. У разі зміни або розірвання договору зобов'язання сторін змінюються або припиняються. У всіх випадках повноваженнями наділена лише сторона договору.

Інший співвласник не може ані змінити, ані розірвати договірне зобов'язання, навіть коли закон наділяє таким правом іншого співвласника, який виступає стороною договору.

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України містить окремі положення, які стосуються порядку зміни та розірвання нотаріально посвідченого договору. Проте не визначає жодним чином необхідність отримання згоди іншого співвласника на вчинення таких дій. Якщо буквально читати зазначений Порядок, то особа, яка визначена власником у правоустановчому документі, самостійно (без отримання згоди іншого співвласника) може прийняти рішення про зміну або розірвання договірного зобов'язання та здійснити такі дії, а інший співвласник, який не визначений таким у правоустановчому документі, позбавлений такої правомочності та не може здійснити подібні дії. Окрім цього, він може і не знати про вчинення якихось дій із його майном. З метою захисту інтересів співвласників такого майна пропонуємо доповнити п. 7.1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України реченням такого змісту: «Договір про зміну або розірвання договору щодо розпорядження майном, що є спільною сумісною власністю, зокрема подружжя, укладається з дотриманням вимог, що ставляться для укладення такого правочину». Така конструкція допоможе захистити права співвласника майна, який не виступає стороною договору, зробіть участь такої особи обов'язковою у динаміці відносин.

Вважаємо, що такі особи мають визнаватися суб'єктами, тотожними стороні договору, із наділенням їх усіма правами й обов'язками, що є у сторони договору.

До другої групи варто віднести осіб, які договором або законом уповноважені діяти від імені сторони договору або в інтересах сторони договору. В межах такої групи суб'єкти представляють іншу особу та здійснюють це в інтересах цієї особи. Юридичні дії вчиняються одним суб'єктом, а наслідки таких дій настають для іншої особи (для тої, яку представляють). Такі особи допомагають встановити зв'язок між особою, яку вони представляють (стороною договору), та третіми особами.

Підставами виникнення повноважень на дії від імені та в інтересах сторони договору можуть виникати із договору (правочину); закону й акта юридичної особи (призначення на посаду, пов'язану зі вчиненням дій із представництва).

За волевиявленням особи, яку представляють, розрізняють добровільне (договірне) й обов'язкове представництво [12, с. 232]. Договірне виникає на підставі договору або правочину, а обов'язкове – в силу закону.

ЦК України визначає, що законне представництво має місце у разі представництва батьками (усиновлювачами) дітей та опікунами їхніх підопічних – малолітніх дітей і фізичних осіб, визнаних недієздатними. Воно, як вже зазначалося, служить не тільки здобуттю прав і обов'язків для підопічних, але і забезпеченню відповідності вимогам закону всякої

їхньої поведінки. Тільки в нерозривному зв'язку вони можуть чинити юридично значущі дії, зокрема змінювати або розривати договірні відносини. Представники діють в інтересах дітей і підопічних, тому, якщо інтереси дітей не потребують зміни чи розірвання відносин, вони не можуть здійснити ці дії.

До цієї групи варто віднести суб'єктів правовідносин, які стають такими в силу своєї компетенції. Зокрема, до таких суб'єктів можемо віднести органи, до повноважень яких належить вчинення дій в інтересах тих чи інших осіб.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [3], органи та служби у справах дітей звертаються в інтересах дітей до відповідних органів, установ, організацій і суду.

Положення Закону України «Про прокуратуру» [4] надають право прокурорам представляти інтереси у суді громадянина України, іноземця або особи без громадянства, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси такої особи, не здійснюють або неналежаєм чином здійснюють її захист.

Зазначені особи володіють повним обсягом правосуб'єктності та можуть із власної ініціативи в інтересах сторони договору як розпочати процес щодо зміни або розірвання договірного зобов'язання, так і вступити у нього в процесі його здійснення. Таке твердження знаходить своє відображення й у судовій практиці.

До суду з позовною заявою звернувся орган опіки та піклування Краматорської міської ради про розірвання договору від 01 червня 2011 р. № 16 «Про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї», укладеного між Особа 4, Особа 5 та виконавчим комітетом Краматорської міської ради Донецької області. Вимоги обґрунтовує тим, що Особа 4, Особа 5 порушують умови укладеного договору. Рішенням Краматорського міського суду Донецької області від 09 листопада 2015 р. позовні вимоги задоволено в повному обсязі та розірвано договір про влаштування малолітнього Особа 3 на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, укладений між Виконавчим комітетом Краматорської міської ради Донецької області та Особа 4, Особа 5 [9]. Таким чином, суд визнав особу, яка не є стороною договору, належним суб'єктом для розірвання договірного зобов'язання.

Виключно за наявності підстав для здійснення представництва такі особи можуть визначатися суб'єктами зміни або розірвання договору. Самостійно такі особи не можуть ініціювати зміну чи розірвання договору або іншим чином впливати, брати участь у відповідному правовідношенні. Такі дії вони здійснюють виключно за дорученням довірителя або у випадках, визначених законом. І тільки за наявності підстав для представництва сторони

правочину визначаються суб'єктами правовідносин щодо зміни або розірвання договору.

До третьої групи належать суб'єкти, які не є стороною договору, діють від свого імені та у власних інтересах.

Відповідно до ст. 651 ЦК України, до суб'єктів правовідносин щодо зміни та розірвання договору цієї групи можна віднести суд. Він не стороною договірного зобов'язання, однак лише за його рішенням той чи інший договір може бути змінений чи розірваний. Не виступаючи стороною договору, суд не наділений правом ініціативи трансформації чи припинення договірного зобов'язання, однак він володіє виключним правом прийняття певного рішення за зверненням сторони або уповноважених суб'єктів.

Передаючи вирішення питання щодо зміни та розірвання договору до суду, сторони «впускають» його у свої договірні правовідносини як ще одного учасника, оскільки з цього моменту він виступає регулятором розвитку відносин із певним обсягом прав та обов'язків. У ході розгляду справи суд може отримувати пояснення від сторін та інших осіб, вимагати необхідні документи для з'ясування наявності чи відсутності умов і підстав для зміни чи розірвання договору тощо. Крім цього, як на суб'єкта правовідносин, на нього покладається обов'язок – прийняття рішення: змінити/розірвати чи ні наявне договірне зобов'язання.

До цієї групи також відносимо третіх осіб, на користь яких укладені договори.

Ст. 636 ЦК України визначає, що третіми визначаються особи, на користь яких боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок за договором.

М.І. Брагінський визначає третю особу як ту, яка, не належачи до контрагентів, опиняється в юридичному зв'язку з одним із них або з обома [1, с. 290].

Деякі науковці характеризують договір на користь третьої особи як такий, за яким право вимагати виконання виникає у особи, що не брала участі у договорі ні прямо (в якості сторони), ні опосередковано (через представника) [6, с. 99]. Вказані погляди акцентують увагу на можливості вимагати третьою особою виконання від боржника. З огляду на такі погляди цілком слушною видається думка І.В. Кісель про те, що в договорах на користь третьої особи такі особи виступають поряд із кредитором і боржником самостійним суб'єктом правовідносин [5, с. 8].

Це твердження знаходить своє відображення і в діючому цивільному законодавстві.

Ч. 3 ст. 636 ЦК України вказує, що з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без її згоди, якщо інше не встановлено договором або законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 755 ЦК України, договір довічного утримання може бути розірваний на вимогу третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини.

Ст. 1063 ЦК України надає третій особі, на користь якої укладено договір банківського вкладу,

права вкладника з моменту пред'явлення до банку першої вимоги, що впливає з прав вкладника. Тобто з цього часу третя особа користується усім спектром прав, що надаються законом для сторони договору, зокрема щодо зміни та розірвання договірних зобов'язань.

До цієї групи слід віднести поручителів, із якими кредитор укладає договір з метою забезпечення виконання зобов'язань боржником.

Відповідно до ст. 553 ЦК України, за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Правова конструкція відносин виглядає таким чином: між кредитором і боржником укладається договір про надання кредиту, а між кредитором і поручителем – договір поруки. Таким чином, кредитор пов'язаний як із боржником, так і з поручителем, проте різними договірними зобов'язаннями.

Хоч усі зазначені три суб'єкти не пов'язані між особою одним зобов'язанням, проте цивільне законодавство визначає, що будь-яке збільшення розміру зобов'язання, на забезпечення якого укладено договір із поручителем, може бути здійснене лише за згодою останнього. Аналогічні обмеження існують і щодо заміни боржника у зобов'язанні. В іншому разі договір поруки визнається припиненим. Таким чином, діє правило, що аналогічне випадку, коли договір укладено на користь третьої особи в частині можливості змінити договір після отримання згоди поручителя.

Така позиція викладена й у судовій практиці, зокрема в постанові Верховного суду України від 21 жовтня 2015 р. у справі №6-1161цс15 [8]. У судовому рішенні зазначено, що у зобов'язаннях, у яких беруть участь поручителі, збільшення кредитної

процентної ставки навіть за згодою банку та боржника, але без згоди поручителя, не дає підстав для покладення на останнього відповідальності за невиконання або неналежне виконання позичальником своїх зобов'язань перед банком. Оскільки додатково угодою до кредитного договору, укладеною без згоди поручителя, встановлено збільшений розмір процентної ставки, тобто змінено зобов'язання, забезпечене порукою, що призвело до збільшення обсягу відповідальності поручителя, то нові умови договору не можуть поширюватися на поручителя, тому договір поруки визначається припиненим. Слід підкреслити, що згода вимагається тільки для зміни договору, а для його розірвання остання не потрібна.

Провівши дослідження суб'єктів правовідносин щодо зміни та розірвання договору, бачимо, що до їх складу входять не тільки сторони договору, а й інші особи, які, залежно від своїх правомочностей, можуть як ініціювати виникнення правовідносин щодо зміни (розірвання) договору, так і вступити до них на стадії їх протікання. Проте, якщо законодавець закріпив можливість сторін змінювати (розривати) договірне зобов'язання, то іншим суб'єктам такого права в ЦК України не надано, хоча вони фактично здійснюють такі дії в силу зазначених вище норм. З метою врегулювання на законодавчому рівні права інших осіб змінювати (розривати) договір пропонуємо в цивільному законодавстві у регулюванні механізму зміни та розірвання договірних відносин замінити слова «сторони» на «заінтересовані особи». Такий підхід відобразитиме правові можливості як сторін договору, так і інших осіб. Також цей термін використовується діючим ЦК України, тому не призведе до появи нових, незнайомих зворотів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: общие положения. М., 1998.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk-ru/згода>.
3. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/20/95%D0%B2%D1%80>.
4. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
5. Кісель І.В. Зобов'язання з участю третіх осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2002.
6. Ковалевская Н.С. Договор в пользу третьего лица. Вестник ЛГУ. 1984. № 5. С. 99–102.
7. Наказ Міністерства юстиції України № 296/5 від 22 лютого 2012 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22 лютого 2012 р. за № 282/20595 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
8. Постанова Верховного суду України від 21 жовтня 2015 р. у справі № 6-1161цс15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53068687>.
9. Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 09 листопада 2015 р. у справі № 234/16763/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53952630>.
10. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page11>.
12. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права. М.: Спарк, 1994. 335 с.